

Цього разу обвинувачення було набагато серйознішим — «підготовка терористичних актів проти керівників Комуністичної партії й Радянського уряду», утворення «терористичної групи» при ВУАМЛІНі та ін. Вже 10 грудня 1936 р. на очній ставці з І. Фалькевичем такі «терористичні наміри» підтвердив Ю. Коцюбинський.

Натомість Ісай Давидович під час допитів заперечував власну причетність до підготовки терористичних актів над керівниками партії й держави, стверджуючи, що навіть не знав про наявність таких задумів у його колишніх колег по роботі. Визнавав лише, що був одним з керівників право-троцькістської організації в Україні, до якої, мовляв, вступив 1932 р. Попри заперечення підсудним власної провини, 10 березня 1937 р. Військовою колегією Верховного Суду СРСР І. Фалькевич на підставі статей 54-8 та 54-11 Кримінального кодексу УСРР був засуджений до вищої міри покарання й через декілька годин після вироку розстріляний на Донському цвинтарі у Москві.

Реабілітований посмертно І. Фалькевич 30 квітня 1957 р. Військовою колегією Верховного Суду СРСР⁴⁴.

Степан БОРЧУК. Репрессированная энциклопедия — скрыпниковская «УРЭ»: судьба Исаи Фалькевича

В статье реконструировано биографию юриста, публициста, издателя И. Фалькевича (1883–1937) — одной из ключевых фигур незаконченного проекта «Украинской Советской Энциклопедии» начала 1930-х гг.

Ключевые слова: Исай Давыдович Фалькевич (1883–1937); «Украинская Советская Энциклопедия»; политические репрессии.

Stefan BORCHUK. Repressed encyclopedia — skrypnikovskaya «USE»: the fate of Isay Falkevich

The article reconstructs biography of a lawyer, jurist and publicist Isay Falkevich (1883–1937) — one of the key people of the unfinished project «Ukrainian Soviet Encyclopedia» in the early 1930s.

Key words: Isay Davydovych Falkevich (1883–1937); «Ukrainian Soviet Encyclopedia»; political repression.

VI. РЕАКЦІЯ МІЖНАРОДНОЇ СПІЛЬНОТИ ТА УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ НА РЕПРЕСИВНУ ПОЛІТИКУ РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

*Олександр РУБЛЬОВ,
Наталія РУБЛЬОВА**

Іноземні дипломатичні представництва в умовах «Великого терору» в Україні

У статті йдеться про обставини праці іноземних консульських представництв у советській Україні в атмосфері «Великого терору» 1937–1938 рр. У центрі уваги — Генеральне консульство Польщі у Києві, частково висвітлені умови праці й Генерального консульства III Рейху у столиці УССР.

Ключові слова: іноземні дипломатичні представництва в УССР, Генеральне консульство II Речіпосполитої у Києві, «Великий терор» 1937–1938 рр.

Після підписання Ризького миру 18 березня 1921 р. дипломатичні стосунки з УССР Польща формально встановила 30 вересня 1921 р. Першим польським представником у Харкові — столиці підсоветської України — у ранзі *chargé d'affaires*

* *Рубльов Олександр Сергійович* — вчений секретар Інституту історії України НАН України, докт. іст. наук, професор, головний редактор журналу «З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ»; *Рубльова Наталія Степанівна* — старший науковий співробітник Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, канд. іст. наук.

⁴⁴ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 43185, т. 12, арк. 27–28.

став граф Францішек Пуласький¹, за походженням дідич з Поділля, член польської делегації на Версальській мирній конференції. У Здолбуніві на Волині 6 жовтня 1921 р. відбулася зустріч польського посольства з посольством УСРСР, яке прямувало до Варшави. 9 жовтня польські дипломати прибули до Харкова².

Втім, ще до прибуття до столиці УСРСР польського посольства на території республіки функціонували спеціалізовані місії II Речіпосполитої. Вже у червні 1921 р. розпочала діяльність у Харкові Змішана польсько-українсько-російська комісія у справах репатріації (функціонувала на підставі Угоди про репатріацію від 24 лютого 1921 р., підтвердженої ст. IX Ризького мирного договору)³. Її польську частину, Польську делегацію у справах репатріації, очолював д-р Станіслав Стжемецький — Уповноважений по Україні, Криму й Кавказу. Крім харківського бюро, С. Стжемецькому підпорядковувалася створена у другій половині вересня Делегація у справах репатріації у Києві, очо-

¹ Пуласький Францішек (Pułaski Franciszek Jan; 1875–1956) — консервативний політик, дипломат, історик. 1919–1921 рр. — у Посольстві у Вашингтоні; 1921–1922 рр. — польський представник при Уряді УНР в еміграції. До 1927 р. — урядовець МЗС II Речіпосполитої. Від 1927 р. — директор Польської бібліотеки у Парижі. Від 1939 р. постійно мешкав у Варшаві (докладніше див.: Szklarska-Lohmanowa A. *Pułaski Franciszek Jan* // *Polski Słownik Biograficzny*. — Wrocław, 1986. — Т. XXIX. — С. 374–380).

² Grajzul T. *Poselstwo i konsulat Rzeczypospolitej Polskiej w Charkowie w latach 1921–1937* // *Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI wieku* / Praca zbiorowa pod red. H. Strońskiego i G. Seroczyńskiego. — Olsztyn – Charków, 2010. — С. 214–215. В українській історіографії діяльність Посольства Польщі в УСРСР 1921–1923 рр. докладно висвітлена у розвідці О. Бетлій (див.: Бетлій О. В. *Діяльність польського дипломатичного представництва в Україні (1921–1923 рр.)* // *Науковий вісник Дипломатичної Академії України*. — К., 2003. — Вип. 8: Зовнішня політика та дипломатія: витоки, традиції, новації. — С. 467–486).

³ Див.: *Угода про репатріацію, укладена між Росією та Україною, з одного боку, і Польщею з другого, на виконання статті VII Договору про прелімінальні умови миру від 12 жовтня 1920 р., 24 лютого 1921 р.* // *Українська РСР на міжнародній арені: Збірник документів (1917–1923 рр.)* / АН УРСР. Сектор держави і права; відп. ред. В. М. Корецький; упоряд.: К. С. Забгайло, М. К. Михайловський, І. С. Хміль. — К.: Наук. думка, 1966. — С. 251–265.

лювана знаним діячем місцевої Полонії, інженером Адамом Рошковським. Завданням цих місій було забезпечення повороту до краю польських військовополонених та інтернованих, а також (насамперед) біженців з території Царства Польського часів Першої світової війни. Справами опантів опікувалася київська Польська делегація у справах оптації на чолі з Уповноваженим М. Сорокою (створена на початку жовтня 1921 р.). Польська делегація у справах оптації на чолі з Т. Куницьким була створена в Одесі, вірогідно, у червні 1922 р.⁴

Ф. Пуласький керував польським посольством формально до початку грудня 1922 р., оскільки вже на початку листопада 1921 р. (після вручення вірчих грамот голові уряду УСРСР Х. Раковському) виїхав з Харкова до Варшави, відбув декілька зустрічей зі своїм українським колегою — повпредом О. Шумським⁵, згодом брав участь у роботі польської делегації на Генуезькій мирній конференції. На коротко повернувшись до столиці УСРСР на початку червня 1922 р., він наприкінці того ж місяця виїхав до Польщі вже остаточно (формальний привід — істотне скорочення видатків на утримання посольства у Хар-

⁴ Bruski J.J. *Między prometeizmem a Realpolitik: II Rzeczpospolita wobec Ukrainy sowieckiej 1921–1926*. — Kraków, 2010. — С. 89–90.

⁵ Докладніше про діяльність Повноважного представництва (Посольства) УСРСР у Варшаві та його керівника О. Я. Шумського див., напр.: Єременко Т.І. *Політичні та дипломатичні відносини радянської України з Польською Республікою (1921–1923 рр.)* // *Укр. іст. журн.* — 1998. — № 4. — С. 56–70; Скляренко Д.Є. *О. Я. Шумський — перший Повноважний представник УСРСР у Польщі* // *Історія України: Маловідомі імена, події, факти: 36 ст.* / НАН України. Ін-т історії України; Головна редкол. «Реабілітовані історією»; редкол.: П. Т. Тронько (відп. ред.) та ін. — К., 1999. — Вип. 9. — С. 275–288; Гісем О.В. *Створення повноважного представництва (посольства) УСРСР у Польщі в 1921 р.* // *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки* / НАН України. Інститут історії України; редкол.: С. В. Віднянський (відп. ред.) та ін. — К., 2005. — Вип. 14. — С. 74–91; Гісем О.В. *Дипломатичні відносини між Польщею та УСРСР 1921–1923 рр.*: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 «Всесвітня історія» / Гісем Олександр Володимирович [Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України]. — К., 2008. — С. 35–62 (розділ II «Обмін дипломатичними представництвами між УСРСР і Польщею») та ін.; тощо.

кові, по суті, вважаючи власне перебування у Харкові «зайвим», виразом недовіри й остракізмом щодо своєї персони)⁶.

Після від'їзду Ф. Пуласького його обов'язки спершу виконував радник посольства Леон Беренсон, а після його від'їзду до Варшави наприкінці липня 1922 р. обов'язки керівника посольства 10 серпня 1922 р. були покладені на тогочасного консула Польщі у Харкові Францішка Харвата⁷. 30 березня 1923 р. він звернувся до міністра закордонних справ з проханням увільнити його від обов'язків посла в УСРСР й перевести на інше місце: «Півторарічна праця за тутешніх умов, надзвичайно тяжких зі службового погляду, особливо останній рік, відтоді, як виконую функції керівника, який відповідає й за посольство, й за Консульський відділ, а насамперед тутешнє ненормальне щоденне життя, що створює атмосферу важкої психічної депресії, вичерпали мене фізично й нервово до тієї міри, що перенесення до більш нормальних умов праці й приватного життя є для мене конечністю. Дозволяю собі висловити сподівання, що Міністерство захоче врахувати мої мотиви й відкликати мене у можливо найбільш стислий термін з Харкова, доручивши мені посаду в іншому місці»⁸.

9 травня 1923 р. Ф. Харват виїхав з Харкова до Польщі у шеститижневу відпустку. Офіційно виконував функції *chargé d'affaires* до 26 серпня 1923 р. — часу заміщення цієї посади його наступником Марцелі Шарота, який був останнім польським послом в УСРСР, що виконував свої функції до 31 грудня 1923 р.⁹ Формальна підстава для функціонування посольства

⁶ Bruski J.J. *Między prometeizmem a Realpolitik: II Rzeczpospolita wobec Ukrainy sowieckiej 1921–1926*. – S. 88–89; Grajżul T. *Poselstwo i konsulat Rzeczpospolitej Polskiej w Charkowie w latach 1921–1937*. – S. 215.

⁷ Харват Францішек (Charwat Franciszek; 1881–1941) — польський дипломат. На дипломатичній службі з 1918 р. 1925–1928 рр. — посол у Таллінні; 1928–1936 рр. — Гельсінках; 1936–1938 рр. — у Ризі; 1938–1939 рр. — у Ковно. Згодом в еміграції.

⁸ Цит. за: Grajżul T. *Poselstwo i konsulat Rzeczpospolitej Polskiej w Charkowie w latach 1921–1937*. – S. 216.

⁹ Шарота Марцелі (Szarota Marceli; 1876–1951) — польський газетяр і дипломат. Член ППС з 1900 р. 1914 р. вступив до Польських Легіонів.

перестала існувати з моментом вступу советської України до так званого ССРСР, про що уряд Польщі був повідомлений нотою уряду УСРСР від 16 липня 1923 р. Польське посольство у Харкові провадило свою діяльність до кінця грудня 1923 р. й формально було ліквідоване 1 березня 1924 р.¹⁰ Але вже від 1 січня 1924 р. воно функціонувало під зміненою назвою як Представництво Польщі у Харкові. Тимчасовим його керівником був комерційний радник І. Ружицький. З моментом ліквідації посольства розпочало свою діяльність Генеральне консульство ІІ Речіпосполитої у Харкові¹¹.

Згідно з досягнутим компромісом, керівник польського представництва у Харкові не був звичайним консульським урядовцем. Советська сторона гарантувала йому повний обсяг дипломатичних привілеїв, розглядаючи формально як співробітника Посольства ІІ Речіпосполитої у Москві, відделегованого в Україну. На практиці усі чергові керівники польського Генерального консульства у столиці УСРСР мали звання радника посольства¹².

Генеральне консульство ІІ Речіпосполитої у Харкові функціонувало з 1 березня 1924 р. й до 1 грудня 1937 р. 1 серпня 1934 р. його статус понизився до рівня звичайного консульства — у зв'язку з перенесенням республіканської столиці до Києва туди було переведено й Генеральне консульство Польщі.

Після відновлення державності Польщі був посланцем МЗС у Хорватії й Словенії та радником і *chargé d'affaires* у Відні (1919–1921). Виконував функції урядового делегата ІІ Речіпосполитої при Міжсоюзницькій комісії у Клайпеді (1921–1923). 1924 р., після перебування в УСРСР, був звільнений з праці в МЗС. Переключився на журналістику, був головним редактором «Gazety Lwowskiej» (1927–1935).

¹⁰ Grajżul T. *Poselstwo i konsulat Rzeczpospolitej Polskiej w Charkowie w latach 1921–1937 // Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI wieku*. – S. 216.

¹¹ Bruski J. J. *Na Ukrainie Rakowskiego: Polskie placówki dyplomatyczne i konsularne na terenie USRR 1921–1924 // Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI wieku*. – S. 148–149.

¹² Див.: Bruski J.J. *Między prometeizmem a Realpolitik: II Rzeczpospolita wobec Ukrainy sowieckiej 1921–1926*. – S. 101.

Керівниками харківського Генконсульства (згодом Консульства) Польщі були: Міхал Свірський (1 березня – 31 вересня 1924 р.)¹³; Константи Заремба-Скшинський (1 жовтня 1924 р. – 18 червня 1928 р.)¹⁴; Станіслав Орачевський (19 червня – 7 грудня 1928 р.); Адам Стебловський (8 грудня 1928 р. – 28 червня 1932 р.); Ян Каршо-Седлевський (1 грудня 1932 р. – 1 серпня 1934 р., а відтоді й до 1 жовтня 1937 р. — Генеральний консул у Києві)¹⁵; Станіслав Сошницький (2 серпня 1934 р. – 31 жовтня

¹³ *Свірський Міхал* (Świrski Michał) — польський дипломат. В УСРС перебував з жовтня 1921 р.; працював у Консульському відділі Посольства II Речіпосполитої у Харкові (на червень 1922 р. — секретар Консульства у ранзі віце-консула), Польській делегації для справ оптації у Києві (з травня 1923 р. — її керівник, з жовтня 1923 р. одночасно Уповноважений Уряду II Речіпосполитої у справах оптації в Україні). 1 березня 1924 р. очолив Генеральне консульство Польщі у Харкові (екзекватура від 25 березня 1924 р.) у ранзі секретаря (згодом радника) посольства.

¹⁴ *Заремба-Скшинський Константи* (Zaremba-Skrzyński Konstanty; 1891–1978) — дипломат, суспільно-політичний діяч. Народився на Поділлі. Навчався у приватній гімназії у Києві, де брав участь у діяльності таємної «Polskiej Macierzy Szkolnej». Закінчив юридичний факультет Університету св. Володимира у Києві (1916). Кар'єру в МЗС II Речіпосполитої розпочав 1919 р. 1921–1923 рр. — член, заступник голови, голова Змішаної російсько-українсько-польської комісії у справах репатріації у Варшаві (Варделпол). З жовтня 1923 р. — начальник Східного відділу МЗС. Після закінчення Академії міжнародного права у Гаазі (1924) був призначений Генеральним консулом у Харкові. У червні 1928 р. відкликаний до Варшави. Як політичний опонент санаційних урядів 15 січня 1929 р. звільнений з урядової служби. В роки Другої світової війни був учасником руху Опору. Арештовувався прифронтовим НКВД (1945), спецслужбами ПНР (1952–1955 рр. перебував в ув'язненні). 1961 р. вийшов на пенсію (докладніше див.: Kaczmarek Z. *Skrzyński Konstanty* // *Polski Słownik Biograficzny*. – Warszawa; Kraków, 1997–1998. – Т. XXXVIII. – S. 463–465).

¹⁵ *Каршо-Седлевський Ян* (Karszo-Siedlewski Jan; 1891–1955) — польський дипломат, старший брат підприємця й сенатора II Речіпосполитої (1935–1939) Тадеуша Каршо-Седлевського (1893–1939). На дипломатичній службі з 1919 р.: старший референт дипломатичного відділу МЗС; Генеральний консул II Речіпосполитої в Ополі (1920–1922); секретар посольства I класу у Белграді (1922–1924); радник посольства

1936 р.)¹⁶ та Тадеуш Бжезінський (1 листопада 1936 р. – 16 грудня 1937 р.)¹⁷.

Поряд з харківським Генеральним консульством, з 1926 р. функціонувало Консульство II Речіпосполитої у Києві. Першим й довголітнім (1926–1930) польським консулом у Києві був Мечислав Бабінський¹⁸. Його наступником на цій посаді став

у Празі (1 грудня 1924 р. – 31 жовтня 1930 р.); радник посольства у Москві (1 жовтня 1931 р. – 1 травня 1932 р.); Генеральний консул II Речіпосполитої у Харкові та Києві (1932–1937) — з авансуванням до рангу радника амбасаді. 1 грудня 1938 р. призначений Надзвичайним Послом й Повноважним Міністром в Ірані та Іраку з перебуванням у Тегерані й подальшим поширенням повноважень на Афганістан (на цій посаді перебував до 30 червня 1942 р.); згодом (до 28 лютого 1943 р.) керував Генеральним консульством II Речіпосполитої у Бейруті. Після повернення до Лондона, до 5 липня 1945 р. виконував обов'язки генерального секретаря МЗС. Залишився в еміграції, працював у Комітеті Вільної Європи та Бібліотеці Конгресу США. Помер 8 липня 1955 р. у Вашингтоні (див.: *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej* / Redakcja naukowa J. M. Majchrowski przy współpracy G. Mazura i K. Stepana. – Warszawa: Polska oficyna wydawnicza «BGW», 1994. – S. 99–100).

¹⁶ *Сошницький Станіслав* (Sośniński Stanisław Adam) — польський дипломат; від 1931 р. працював у центральному апараті МЗС II Речіпосполитої; згодом — консул Польщі у Києві (липень 1933 р. – липень 1934 р.) та Харкові (1934–1936).

¹⁷ *Бжезінський Тадеуш* (Brzeziński Tadeusz; 1896–1990) — польський дипломат, уродженець м. Золочева на Львівщині, батько З. Бжезінського. Університетську освіту здобув у Львові та Відні. Учасник польсько-української війни 1918–1919 рр. за Львів і Східну Галичину; кампанії оборони Варшави під час польсько-більшовицької війни 1920 р. На польській консульській та дипломатичній службі з початку 1920-х рр.: консульства II Речіпосполитої в Ессені (Німеччина), Ліллі (Франція), Ляйпцігу (Німеччина); Харкові (УСРСР; 1936–1937); Монреалі (Канада). Залишився у Канаді після Другої світової війни, не побажавши повертатися до ПНР.

¹⁸ *Бабінський Мечислав* (Babiński Mieczysław Z.; 1891–?) — польський дипломат. У 1918–1919, 1922–1924, 1935–1937 рр. — працівник центрального апарату МЗС II Речіпосполитої (зокрема, 1924 р. — референт відділу преси), радник МЗС. 1926–1930 рр. — консул Польщі у Києві; 1930–1935 рр. — польський консул у Динебурзі (Латвія, нині — Даугавпілс) й Данцигу (нині — Гданськ).

Генрик Янковський, який очолював київське Польське консульство до кінця 1932 р. Черговим керівником консульства у Києві був Станіслав Адам Сошницький (липень 1933 р. – липень 1934 р.), якого заступив (вже у ранзі Генерального консула) у серпні 1934 р. Ян Каршо-Седлевський. Його наступником на цій посаді став з 1 жовтня 1937 р. Єжи Матусинський — останній Генеральний консул II Речіпосполитої в УССР, викрадений НКВД 1 жовтня 1939 р. й, за деякими відомостями, вивезений до Москви, де утримувався у в'язниці (загинув за нез'ясованих обставин)¹⁹.

Друга половина 1930-х рр. стала серйозним випробуванням для персоналу іноземних консульських представництв, які все ще перебували на території ССРСР/УССР. Один з керівників тогочасної польської розвідки полковник С. Маєр згодом зауважував: «Сумним уявлялася доля співробітників МЗС, які, як можна сміливо стверджувати, були засуджені на важкі роботи у “штрафному таборі”, який іменувався Союзом Соціалістичних Советських Республік. З одного боку, від них очікували щораз кращих та всебічніших інформацій щодо краю їхнього “заслання”, а з іншого боку — чигали на них щораз більш зловистиві утискування, труднощі й провокації»²⁰.

У подібній ситуації опинилося й Генеральне консульство Німеччини у Києві. Генконсул Георг-Вільгельм Гросскопф (1884–1942), який 13 років поспіль очолював німецьке консульство у Новосибірську, рішенням МЗС III Рейху у листопаді 1935 р. був переведений до Києва. Лише 24 серпня 1936 р. фюрер й рейхсканцлер Німеччини А. Гітлер підписав призначення його Генеральним консулом у столиці УССР²¹. Але вже 7 люто-

го 1936 р. Г.-В. Гросскопф був присутнім на відкритті III сесії ЦВК УССР разом зі своїм польським колегою Генконсулом Я. Каршо-Седлевським²².

На березень 1937 г. іноземні консульства у Києві залишилися без обслуговуючого персоналу, який був заарештований або змушений піти. Так, у лютому у Києві було ув'язнено десятеро осіб, так або інакше пов'язаних з німецьким консульством, з них п'ятеро обслуговували квартиру консула. Агенти НКВД (по дві–три особи) чергували безпосередньо у під'їздах будинків, де мешкали співробітники консульства. Виходити на вулицю або до крамниць за необхідними покупками було небезпечним через щільний енкаведистський «супровід» й велику ймовірність наразитися на брутальні вихватки або й арешт²³. Аналогічна ситуація склалася довкола Генерального консульства Польщі у Києві. 5 серпня 1937 р. керівник Генконсульства у зв'язку з цим адресував до МЗС у Варшаві меморандум під назвою «Ізолювання іноземних дипломатичних представництв на терені советської України»²⁴.

Польська сторона змушена була вдатися до симетричних дій у відповідь, так званої реторсії. 16 липня 1938 р. Амбасада Польщі у Москві була поінформована щодо реторсійної акції МЗС у порозумінні з керівництвом служби безпеки, яка мала розпочатися 18 липня й бути спрямованою проти советських дипломатів у Польщі. Акція мала полягати у затримуванні й з'ясуванні даних усіх осіб, які виходили з будинків советських представництв у Варшаві й Львові, за винятком членів дипломатичного корпусу; організації бригади спостереження, що мала у відкритий спосіб «супроводжувати» советських урядовців аналогічно методам НКВД; відлякуванні польських грома-

¹⁹ Див.: Skóra W. *Porwanie kierownika polskiej placówki konsularnej w Kijowie Jerzego Matusińskiego przez władze radzieckie w 1939 r.* // Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI wieku. – S. 414–437.

²⁰ Kuśnierz R. *Funkcjonowanie polskich placówek dyplomatycznych w ZSRS w warunkach Wielkiego Terroru (1937–1938)* // Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI wieku. – S. 376.

²¹ Белковец Л.П. *Немецкое консульство в Сибири в 1920–30-е годы* / Л. П. Белковец, С. В. Белковец // Немцы России в контексте отечественной истории: общие проблемы и региональные особенности: Материалы меж-

дународной научной конференции, Москва, 17–20 сентября 1998 г. – М.: Готика, 1999. – С. 314.

²² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6827, арк. 1–2.

²³ Белковец Л.П., Белковец С.В. *Немецкое консульство в Сибири в 1920–30-е годы.* – С. 318.

²⁴ Kuśnierz R. *Funkcjonowanie polskich placówek dyplomatycznych w ZSRS w warunkach Wielkiego Terroru (1937–1938).* – S. 378.

дян від виконання будь-яких функцій у советських представництвах; перлюструванні пошти, недоставлянні преси, за винятком варшавської й львівської²⁵.

Вже 18 липня 1938 р. повірений у справах ССРСР у Польщі, радник Повпредства П. Лістопад з'явився у варшавському МЗС з протестом проти дій польської сторони. Прийняв його ... нещодавній Генконсул в УССР Я. Каршо-Седлевський, який після повернення з Києва якийсь час працював у центральному апараті МЗС до виїзду за призначенням до Афганістану наприкінці 1938 р. У властивій манері советських урядовців Я. Каршо-Седлевський «висловив співчуття» П. Лістопаду щодо «деяких незручностей», завданих советським дипломатам діями рідних спецслужб, які діють обґрунтовано, але на власний розсуд, і це, мовляв, «жодним чином не пов'язано з польсько-советськими стосунками». На запитання співрозмовника, чи не є це реторсійною акцією польської сторони, Я. Каршо-Седлевський «дипломатично» відповів, що ні, мовляв, польські дипломати в ССРСР/УССР принаймні вже шість років поспіль працюють у надзвичайно важких умовах постійних переслідувань. Отже, їхнє становище стабільно важке. Відтак, не сталося ніяких змін, які могли б викликати реторсію з боку Польського Уряду²⁶.

17 серпня 1938 р. Посольство ССРСР у Польщі звернулося з протестом до МЗС II Речіпосполитої, у якому висловлювалася низка скарг: «Начиная с 18 июля текущего года польские полицейские власти продолжают создавать недопустимый режим по отношению к посольству, торговому представительству Союза ССР в Польше и консульству ССРСР во Львове, а также и к личному составу этих учреждений.

Посетители при выходе из посольства арестовываются и препровождаются в комиссариат полиции. В связи с такими действиями полиции прекратилась доставка в бюро печати посольства польских газет, а также прекращен доступ лицам, приглашаемым для хозяйственных работ в посольство, и ли-

²⁵ Kuśnierz R. *Funkcjonowanie polskich placówek dyplomatycznych w ZSRS w warunkach Wielkiego Terroru (1937–1938)*. – S. 388.

²⁶ Ibid. – S. 388–389.

цам, доставлявшим от разных фирм покупки сотрудникам, в том числе портным и портнихам.

В результате подобного действия полиции варшавский корреспондентский пункт — Телеграфное агентство Советского Союза — лишен возможности получать бюллетени Польского телеграфного агентства.

По отношению к сотрудникам упомянутых советских учреждений со стороны полиции продолжают насильственные действия и издевательства. При выходе сотрудников из этих учреждений повторяются неоднократные требования со стороны полиции предъявления документов. Во время следования сотрудников по улице их сопровождают агенты полиции. Вместе с ними агенты заходят в магазины и записывают все то, что они приобретают. Эти сопровождения агентов приняли форму конвоирования.

Точно так же полиция действует и по отношению дипломатического состава посольства [...]. 4 августа, когда господин Климов, консул Союза ССР во Львове, вышел из поезда, агенты полиции остановили его посередине платформы и на виду у публики стали медленно списывать с легитимации сведения. Несмотря на заявление г-на Чебышева, что г-н Климов является советским консулом, полицейские власти не обратили [на это] никакого внимания [...]»²⁷.

Реторсійна акція польської сторони була припинена 21 серпня 1938 р., після досягнення тимчасового порозуміння з НКЗС ССРСР²⁸.

* * *

У перебігу «польської операції» НКВД ССРСР, ініційованої оперативним наказом № 00485 наркома внутрішніх справ М. Єжова від 11 серпня 1937 р., нищівного удару зазнав й апарат Уповноваженого НКЗС ССРСР в УССР, серед керівників якого були

²⁷ *Документы и материалы по истории советско-польских отношений / Редкол.: И. А. Хренов (отв. ред.), Т. Цесляк (отв. ред.) и др. – М.: Наука, 1969. – Т. VI: 1933–1938 гг. – С. 357–358.*

²⁸ Kuśnierz R. *Funkcjonowanie polskich placówek dyplomatycznych w ZSRS w warunkach Wielkiego Terroru (1937–1938)*. – S. 399–400.

вихідці з Польщі (польські євреї) — Адольф Петровський та Михайло Юшкевич²⁹. Так, в інформації республіканського НКВД своєму московському керівництву від 21 вересня 1937 р., зокрема, йшлося: «В Києве в аппарате НКВД вскрыта шпионская группа. Уполномоченный НКВД на Украине ПЕТРОВСКИЙ, быв[ший] член КПП, прибывший в СССР в порядке персонального обмена, был завербован поляками в 1921 г. [...]». Работая в системе НКВД, он проводил большую шпионскую работу в интересах Польши. ПЕТРОВСКИЙ систематически сообщал полякам весьма важные данные по вопросам международной политики Союза. В Киеве он был связан с польским консулом КАРШО-СЕДЛЕВСКИМ.

КАРШО-СЕДЛЕВСКИЙ использовывал ПЕТРОВСКОГО для связи с быв[шим] Пред[седателем] СНК УССР ЛЮБЧЕНКО и направления деятельности Украинской Националистической организации в интересах Польши. В НКВД, кроме ПЕТРОВСКОГО, работали польские агенты ЮШКЕВИЧ и БРЕДЕНКО. ЮШКЕВИЧ — зам[еститель] Уполн[ов]киД — завербован поляками в 1919 г. при оккупации Белоруссии. БРЕДЕНКО — секретарь Уполн[ов]киД — завербован польской разведкой в 1932 г. — во время пребывания в Турции на работе по линии НКВД [...]»³⁰.

Контакти з польськими урядовцями й дипломатами виявилися фатальними не лише для функціонерів республіканського квазідипломатичного відомства. Шпигунська мережа розвідки й контррозвідки ІІ Речіпосполитої обплутувала, мовляв, й вищу партійно-державну номенклатуру УССР. Так, в обвинувальному

²⁹ Рубльов О., Репринцев В. *Репресії проти поляків в Україні у 1930-ті роки* // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1995. – № 1/2 (2/3). – С. 145, 156.

³⁰ *Повідомлення наркома внутрішніх справ УРСР І. Леплевського наркому внутрішніх справ СРСР М. Єжову щодо проведення «польської операції», 21 вересня 1937 р.* // Великий терор: польська операція 1937–1938 / ГДА СБ України; Ін-т національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу; Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України; редкол.: Є. Беднарк, В. В'ятрович, С. Кокін та ін. – Варшава; Київ, 2010. – Ч. 1. – С. 564–566. – (Польща та Україна у тридцятих–сорокових роках ХХ ст.: Невідомі документи з архівів спеціальних служб, т. 8).

висновку у «справі» колишнього наркома освіти республіки В. Затонського, ув'язненого 3 листопада 1937 р., зокрема, стверджувалося: «1936 р., за завданням емісара ПІЛСУДСЬКОГО — керівника антисоветського підпілля на Україні — С. КОСІОРА, — ЗАТОНСЬКИЙ через ворога народу ПОДОЛЬСЬКОГО — к[олишнього] радника Повпредства ССРСР у Польщі, налагоджує зв'язок з міністром польського уряду СВЕНТОСЛАВСЬКИМ, з яким провадив переговори щодо інтервенції фашистської Польщі й Німеччини проти советської України [...]»³¹.

Володимир Петрович і справді контактував під час своєї закордонної подорожі 1936 р. зі своїм давнім знайомим дореволюційних київських часів й колегою по Київському політехнічному інституту, міністром віровизнаний й публічної освіти ІІ Речіпосполитої (1935–1939) й сенатором Войцехом-Алоїзієм Свентославським (1881–1968)³². Цей видатний учений й високий польський урядовець, «виразний противник комунізму й советської влади»³³, восени 1934 р. брав участь у форумі хіміків, присвяченому 100-річчю з дня народження Д. Менделєєва, й відбув подорож по ССРСР, відвідавши зокрема й Дніпрельстан.

Репресії під час «польської операції» 1937–1938 рр. зачепили й колишніх співробітників «Закордота». У тій же інформації НКВД УССР стверджувалося щодо них: «Разведывательная работа поляков — политобмененных вскрыта по делу группы бывших сотрудников “Закордота” (организация Разведуправления РККА в Польше в период 1921–1924 гг.) ЛЫСАКА-МЕЛЬНИКА, ГИНЗБУРГА, БЕРГЕРА и др. Все они в 1923–1924 гг. содержались в Польше в тюрьме, тогда же завербованы для разведывательной работы, в 1925 г. ”выданы нам в порядке обмена

³¹ *Справа по обвинуваченню Затонського Володимира Петровича за ст. ст. 54-8 та 54-11 КК УССР* // ГДА СБ України, ф. 6, спр. 49834-ФП, т. 3, арк. 314.

³² *Świętosławski Wojciech Alojzy* // Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej. – S. 72.

³³ *Łopatniuk S. Sprawozdanie prof. Wojciecha Świętosławskiego z pobytu w ZSRR jesienią 1934 r.* // Z dziejów stosunków polsko-radzieckich: Studia i materiały. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1972. – Т. IX. – S. 249.

заключеннями". По этому делу выясняется, что поляки держали в своих руках всю основную сеть "Закордота" и добились массового внедрения своей агентуры в СССР в порядке персонального обмена политзаключенными»³⁴.

* * *

Напередодні «Великого терору» 1937–1938 рр. в УССР функціювали Генеральні консульства Італії, Польщі й Німеччини. Фактично із самого початку організації іноземних дипломатичних представництв на теренах советської України уся їхня діяльність перебувала під щільним наглядом більшовицької таємної поліції, яка намагалася не лише забезпечувати зовнішнє спостереження за повсякденним життям закордонних представництв та їхніми відвідувачами, а й інфільтрувати до представництв внутрішню агентуру. З другої половини 1920-х рр. все виразнішим стає прагнення більшовицького режиму та його репресивного апарату в УССР тримати іноземних дипломатів й консульських працівників у якомога суворішій ізоляції від життя республіки, усіяко обмежуючи їхні контакти з советськими підданими, включно з представниками компартійної номенклатури. Настирливе намагання комуністичної таємної поліції впровадити до консульств свою агентуру під виглядом найманих працівників викликає відмову іноземних дипломатів від послуг советських громадян й вимушену рекрутацію натовість технічно-допоміжного персоналу з батьківщини, а також загальне скорочення штатного апарату консульств.

У роки «Великого терору» консульські представництва Італії, Польщі й Німеччини перебували під особливо жорстким наглядом чекістсько-енкаведистських структур, а їхній персонал наражався на повсякденну небезпеку й працював у стані перманентного стресу. Доволі ефективним «кроком у відповідь» стала реторсійна акція урядових структур ІІ Речіпосполитої у липні–серпні 1938 р.

³⁴ Повідомлення наркома внутрішніх справ УРСР І. Леплевського наркомуні внутрішніх справ СРСР М. Єжову щодо проведення «польської операції», 21 вересня 1937 р. // Великий терор: польська операція 1937–1938. – Ч. 1. – С. 566.

Александр РУБЛЁВ, Наталья РУБЛЁВА. Иностранные дипломатические представительства в условиях «Большого террора» в Украине

В статье изложено специфику деятельности иностранных консульских представительств в советской Украине в атмосфере «Большого террора» 1937–1938 гг. В центре внимания — Генеральное консульство Польши в Киеве, частично освещены условия работы Генерального консульства III Рейха в столице УССР.

Ключевые слова: иностранные дипломатические представительства в УССР, Генеральное консульство II Речипосполитой в Киеве, «Большой террор» 1937–1938 гг.

Alexander RUBLEV, Natalia RUBLEVA. Foreign diplomatic missions in the «Great Terror» in Ukraine

The article describes the specifics of the foreign consular offices in the Soviet Ukraine in the atmosphere «Great terror» of 1937–1938. Focus — The Consulate General of Poland in Kiev, partially covered conditions of the Consulate General of III Reich in the capital of Ukraine.

Key words: foreign diplomatic missions in the USSR Consulate General II Rchipospolitoy in Kiev, «Great terror» of 1937–1938.

Олена МИКЛІН *

Тема «Великого терору» на сторінках «Biuletynu Polsko-Ukraińskiego»

У повідомленні проаналізовано висвітлення теми репресій 1930-х рр. й, зокрема, «Великого терору» 1937–1938 рр. у радянській Україні на сторінках варшавського українознавчого видання «Biuletyn Polsko-Ukraiński».

Ключові слова: «Biuletyn Polsko-Ukraiński», Радянська Україна, репресії, «Великий терор» 1937–1938 рр.

Питання польсько-українських взаємин та його висвітлення на шпальтах часописів ІІ Речіпосполитої останнім часом привертає посилену увагу вітчизняної історіографії. Із зрозумілих

* Миклі́н Олена Васи́лівна — здобувачка відділу регіональних проблем історії України Інституту історії України НАН України.